

PSIXOLOGIYA TARMOQLARI

Shomirzaev Otabek Quvonovich

Sirdaryo viloyati Favqulodda vaziyatlar boshqarmasi

Hayot faoliyati xavfsizligi o'quv markazi o'qituvchisi.

shomirzayevfb@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8138356>

Anotatsiya: *Psixologiyani o'rganish odamni psixika haqidagi va psixik hayotning xilma-xil hodisalari haqidagi bilimlar bilan boyitibgina qolmay, shu bilan birga odamning aqliy faoliyatini ham o'stirishga yordam beradi, yangi bilimlar, ko'nikmalarni tezroq egallash, yangi nazariy va amaliy vazifalarni to'g'ri hal qilish qobiliyatini shakllantiradi, o'z fikrlarini nutqda to'g'ri ifodalay bilish va boshqalarning nutqini to'g'ri tushuna bilishda ham o'z ifodasini topadi. Albatta, fan bilan shug'ullanish, ilm olish, izlanish insonni kamolga yetkazadi.*

Kalit so'zlar *Psixologiya, ruhiy jarayonlar, pedagogik psixologiya, psixika, differensial psixologiya, Antik davr, Ob'ektiv metodlar.*

Kirish: **Psixologiya**-inson faoliyati va hayvonlar xatti-harakati jarayonida voqelikning psixik aks etishi, ruhiy jarayonlar, holatlar, hodisalar, xislatlar to'g'risidagi fan, psixologiyaning tadqiqot predme-tiga sezgilar va idrok obrazlari, tafakkur va hissiyot, faoliyat va muomala kabi psixologik jarayonlar, kate-goriyalar kiradi.

Psixologiyaning asosiy vazifalari-psixika qonuniyatlarini, inson ruhiy holatlari shakllanishini filogenetik va ontogenetik tarak,-qiyot birligida ochishdan iboratdir.

Mazkur vazifalar yechimini topishda Psixologiya bir tomondan, biol. fani sohalari bilan, jumladan, fiziologiya bilan, boshqa tomondan esa, sotsiologiya, pedagogika, madaniyat tarixi, mantik hamda ijtimoiy fanlar bilan jips aloqaga kirishadi. Psixologiya eng avvalo, psixikaning insonga xos shakli bo'lmish ong va o'zini o'zi anglashni tadqiq etadi.

Antik davrdan boshlab psixologik bilimlar falsafa va tibbiyot fanlari negizida rivojlanib kelgan. Yunon shifokorlari Gippokrat, Erasistrat psixikaning organi miya ekanligini bilganlar va inson jonini koinotning ashyoviy bo'lagi sifatida (Demok-shyaning moddiyunchiligi asosida) talqin qilganlar. Ularning g'oyalari Platonning jon abadiyligi to'g'risidagi ta'limotiga qarama-qarshi qo'yilgan.

Aristotel «Jon to'g'risida»gi asarida psixologik tushunchalar tizimini ishlab chiqdi.

O'rta asrlarda psixikaga nisbatan har xil ko'rinishdagi g'ayritabiiy qarashlar hukmronlik qildi. Shu tufayli psixologik bilimlar rivojlanmay qoldi. Ammo ba'zi faylasuflar va shifokorlar (Ibn Sino va b.) asarlarida bu sohada olg'a qadam qo'yildi. Inson xususiyatlari to'g'risidagi ma'lumotlar qad. qo'lyozmalar, yodgorliklarda o'z aksini topa boshladi. Turli mamlakatlarda va shaharlarda tuzilgan akademiyalarda (Xorazm, Samarqand, Kiev, Moskva va b. shaharlarda) Psixologiya yuzasidan tinglovchilarga saboq berilgan.

Hozirgi zamon psixologiyasi ko'p tarmoqli psixologik bilimlar tizimidan iborat fan hisoblanib, o'zining tadqiqot predmetiga ega bo'lgan ko'plab sohalardan tashkil topgan: umumiy Psixologiya, aviatsiya psixologiyasi, harbiy Psixologiya, differensial psixologiya, psixofiziologiya, muhandislik psixologiyasi, kosmik psixologiya, huquq psixologiyasi, tibbiyot psixologiyasi, neyropsixologiya, patopsixologiya, pedagogik

psixologiya, mehnat psixologiya, sport psixologiyasi, maxsus psixologiya, ijodiyot psixologiyasi, menejment psixologiyasi, marketing psixologiyasi, ijtimoiy psixologiya, yosh psixologiyasi, tashkiliy psixologiya, din psixologiyasi, oila psixologiya psixologiyasi, psixologiya tarixi, genetik psixologiya, amaliy psixologiya, eksperimental psixologiya, kasb psixologiyasi, psixolingvistika, siyosiy psixologiya va boshqa psixologiyaning tarmoqlarga ajralishining asosiy sababi uning tarkibida tatbiiy sohalar vujudga kelishidir.

Asosiy qism: Psixologiya sanoatda, jamiyat boshqaruvida, ta'lim tizimida, sog'liqni saqlash, madaniyat, sport, transport, radio, televidenie. tuzilmalarda muhim masalalarni hal qilishda faol ishtirok qilmoqda.

Psixologiya erishgan yutuqlari shaxs imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish va ularni harakatga keltirishda alohida ahamiyat kasb qilmoqda hamda shu asnoda mehnat samaradorligini oshirishga ta'sir o'tkazmoqda. Zamonaviy Psixologiyada elektron-hisoblash texnikasi, elektr va kimyoviy vositalar yordami bilan psixikani chuqur o'rganish kabilar qo'llanilmoqda.

Psixologiya dao'zini o'zi kuzatish (introspeksiya) metodi atrofida keskin bahslar davom etmoqda. Ba'zi yo'nalishdagi psixologlar uni tadqiqot o'tkazishning asosiy metodi deb ta'kidlasalar, boshqalari esa uning cheklanganligini e'tirof qila-dilar, buning o'rniga ob'ektiv metodlardan foydalanishni tavsiya etadilar. Ob'ektiv metodlar tufayli psixikaning moddiy negizi aniklangan, inson ichki munosabatlari bilan sub'ektiv holatlar sababiy bog'liqligi yakka shaxsda, jamoada namoyon bo'lishi dalillangan. Jahon hamjamiyatida AQSh, Angliya, Fransiya, Germaniya, Rossiya, Shveysariya mamlakatlarida institutlari va markazlarida, psixologik izlanishlar keng ko'lamda olib borilmoqda.

Psixik jarayonlar ham boshqa hodisalar kabi o'z qonunlariga ega. Idrok qilish, his qilish va tafakkur jarayonlari qanday namoyon bo'ladi? Odamning qobiliyati qanday o'sib boradi va xarakteri qanday tarkib topadi? Psixologiya ilmi ana shunday nozik masalalar bilan shug'ullanadi.

Psixologiya juda qadimgi fanlardan bo'lib, bundan taxminan ikki yarim ming yillar muqaddam maydonga kelgan. «Psixologiya» yunoncha «psyux» - «jon» umumiy holatda ruh va «logos» – ilm, ta'limot degan ikki so'zdan iborat bo'lib, «jon yoki ruh haqidagi ta'limot» degan ma'noni anglatadi.

Qadim zamonlarda tashqi olamdan ta'sir qilayotgan narsalarning nerv sistemasi yordamida miyada aks ettirilishini odamlarning tushunishi qiyin bo'lgan.

Shuning uchun ular murakkab aks ettirish hodisalarini jon bilan bog'lab tushuntirganlar.

Shu tufayli psixologiya fani qadim zamonlarda jon haqidagi ta'limot sifatida maydonga kelgan. Hozirgi kunda psixologiya fani o'zining qadimgi nomini saqlab qolgan bo'lsa ham mazmunan batamom o'zgarib ketgan.

Agar biz psixologiyaning mazmunini hozirgi davr talabidan kelib, tushuntiradigan bo'lsak, shunday ta'rif berishimiz mumkin: «Psixologiya fani psixik jarayonlar va inson shaxsining psixologik xususiyatlari haqidagi fandır».

«Psixologiya sohasida mukammal darsliklar yozila boshlangan davrga salkam 160 yil bo'ldi. Shu davr ichida juda ko'plab ilmiy tadqiqot natijalarini o'z ichiga olgan monografiyalar, darsliklar qo'llanmalar yozildi. Lekin bu bilan fan o'zining jamiyat oldidagi vazifalarini to'laqonli bajara oldi, degan xulosa chiqarib bo'lmaydi.

Sababi, psixologiya sohasida faoliyat ko'rsatgan barcha olimlar ko'proq diqqatlarini mavhum shaxs va individual psixologiyaga qaratdilar.

Vaholanki, inson, uning barkamolligi, jamiyat taraqqiyotiga bevosita ta'siri masalasi o'tgan asr oxiriga kelib o'ta dolzarb va muhim muammolar qatoridan joy oldi. XX asrda erishilgan yutuqlardan eng muhimi shu bo'ldiki, inson o'z aql-idroki, tafakkuri va ijobiy salohiyati bilan murakkab texnika, elektronika va boshqa shunga o'xshash global texnologiyalarni kashf etdi».

XXI asr bo'sag'asida barcha fanlar qatori Milliy psixologiyamiz yangicha mazmun kashf etdi. Bu islohotlarning barchasi inson omilini har qachongidan ham yuqori saviyaga ko'tarib, xalqimiz psixologiyasining zamon va makondagi o'rnini, nasl-nasabini, o'zligini, kelib chiqishini, insoniyat tarixida tutgan o'rnini, uning rivojiga qo'shgan hissasini, milliy iftixorini, g'ururini mustaqil va xolisona anglab olishidir.

Agar xalqimiz o'zining milliy psixologiyasiga, boy tarixiga ega bo'lsa, u o'zi kechirgan ijtimoiy-psixologik jarayonlarni chuqurroq tushunadi.

Psixologiya sohasidagi bu izlanishlar yetakchi psixolog olimlarimiz ilmiy faoliyatida mujassamlangan va ular tomonidan jamiyat, inson psixologiyasi va ma'naviyati ilmiy-nazariy tahlil qilinadi. Shuni hisobga olish kerakki, odamdagi barcha psixik jarayonlar va shaxsiy xususiyatlar o'z-o'zicha yuzaga kelmaydi.

Psixik jarayonlar (ya'ni sezish, idrok, xotira, tafakkur, xayol, nutq va shu kabilar) ham, shaxsning psixik xususiyatlari (ya'ni ehtiyojlari, qiziqishlari, malaka va odatlari, xarakteri qobiliyatlari,) ham odamning mavjud faoliyati jarayonida namoyon bo'ladi. Shuning uchun psixologiya fani insonni turli faoliyatlarda o'rganadi. Shu sababli inson shaxsining mohiyati barcha ijtimoiy munosabatlar yig'indisidan iboratdir.

Shunday qilib, psixologiya fani qandaydir jon, ruh xaqidagi fan bo'lib qolmay, balki aniq psixologik jarayonlar, ya'ni aks ettirish jarayonlari va inson shaxsining psixologik xususiyatlari haqidagi fan hamdir. Kengroq ma'noda oladigan bo'lsak, psixologiya fani psixik jarayonlarning va shaxs psixologik xususiyatlarining namoyon bo'lishi va taraqqiyot qonunlarini o'rganadigan fandır. Psixologiyani o'rganishda shuni alohida hisobga olish kerakki, insonning butun ongli hayoti ikkita fiziologik-organik hayot va psixik hayotdan iboratdir.

Psixofizik o'zaro ta'sir nazariyasi asoschilarining fikricha, psixik hodisalar bilan fiziologik hodisalar o'z mohiyatlari jihatdan har xil hodisalar bo'lsa-da, bir-birlariga o'zaro ta'sir etib turadilar. Natijada fiziologik hodisalar psixik hodisalarni yuzaga keltiradi.

Odamning kundalik hayot faoliyati ana shu tarzda davom etaveradi. Shunday qilib, biz hayot qonunlariga asoslangan psixologiyani, uning mohiyati va taraqqiy etish tizimlarini o'rganar ekanmiz, psixikani inson miyasining mavjud voqelikni aks ettirish xossasi deb bilishimiz zarur. Psixikaning nerv fiziologik asoslaridan ham ozmi-ko'pmi xabardor bo'lishimiz lozim.

Ong ijtimoiy-tarixiy sharoitda odam mehnat faoliyatining tarkib topishi hamda til yordamida boshqa odamlar bilan munosabatda bo'lishi natijasidir.

Ongning yashash usuli va ong uchun nimaningdir borligi bilimdir. Demak, ongning birinchi ta'rifi uning turli bilimlar yig'indisidan iborat ekanligidir. Ongning ikkinchi ta'rifi odamning o'z-o'zini anglash jarayonida namoyon bo'ladi.

Odam tirik mavjudotlar tarixida birinchi bo'lib obyektiv olamdan ajralib chiqdi va o'zini tevarak atrofdagi muhitga qarama-qarshi qilib qo'ydi.

Odam «Men» degan tushunchani «Men emas» degan tushunchadan ajratadigan bo'ldi. Shu tariqa odam ongli mavjudot sifatida o'zini-o'zi anglay boshladi. Shunday qilib, psixologiya fani inson shaxsiga xos bo'lgan ana shu xususiyatlarning yuzaga kelishi va namoyon bo'lish qonuniyatlarini o'rganishni maqsad qiladi.

Ammo psixologiya bu sohada alohida o'rin tutadi. Inson psixologiyani o'rganar ekan, avvalo o'z aql-idrokini, uning jarayonlarini bilib oladi, unga diqqat e'tibor beradi.

Aql faoliyatini kuchaytiradigan shart-sharoitni bilib oladi va shu bilan o'z aql-idrokining ko'proq o'sishiga zamin hozirlaydi. Bundan ko'rinadiki, o'quv muassasalarida faoliyat ko'rsatayotgan har bir pedagog, maorif ishining rahbari psixologiyani bilishi muhim ahamiyatga ega.

Hozirgi vaqtda ishlab chiqarishning hamma tarmoqlarida, mehnatni tashkil etishning har xil turlarida psixologiya yetakchi o'rin tutmoqda.

Yoshlar tanlagan kasbning har bir turi odamdan tegishli bilim va mahorat talab qilishi bilan birga maxsus psixologik sifatlarga ega bo'lish kerakligini ham taqozo etadi. Shu sababli tanlangan ixtisosga qarab murakkab va mas'uliyatli kasb turlarini bajarishga to'g'ri keladigan kishilar maxsus psixologik tekshirishdan o'tkaziladi.

Masalan, kosmonavlarni, uchuvchilarni, katta va kichik mashina haydovchilarni, paxtaning qator oralariga ishlov beruvchi mexanizatorlarni tanlashda talabgorlar xotirasi juda o'tkir, diqqat faoliyati turg'un va murakkab harakatlarni tez bajara oladigan, tafakkur jarayonlari ancha shakllangan yoshlarni ajratib olish maqsadida tekshirib ko'riladi.

Korxonalar va boshqa xo'jalik, madaniy va ma'muriy muassasalarning hamda tashkilotlarning rahbarlari kadrlarni tanlay bilish, ularni joy-joyiga qo'ya bilishi, ularga odilona rahbarlik qila olishi kerak. Buning uchun esa ularning qobiliyati, xarakteri, muomala madaniyati, ma'naviy-axloqiy tuyg'ulari, mehnatga munosabati va boshqa shu kabi sifatlarning mohiyatini bilishi kerak.

Psixologiya tibbiyot sohasi bilan ham qadimdan bog'lanib kelgan. Kasalliklar orasida turli xildagilari uchraydi, bunday kasalliklarni ham asosan psixologik tadbirlar yordamida davolash katta samara beradi.

Vrach kasalliklarni bir-biridan yaxshiroq ajrata olishi uchun odamning psixologik xususiyatlarini, holatini ham bilishi kerak. Vrach bemorga psixik ta'sir ko'rsatish vositalarini ishonirish, maslahat berish va boshqa kabilarning ahamiyatini bilishi zarur.

Xulosa: Psixologiya fani sud, prokuratura, militsiya, harbiy ishlarda ham muhim rol o'ynaydi.

Sud hay'ati yoki tergovchi ayblanuvchining ruhiy holatini, guvohlarning so'roqda aytgan gaplarini psixologik jihatdan tahlil qila bilishi zarur.

Aybdorlarning individual emotsional xususiyatlarini ham bilib olishga to'g'ri keladi.

Bularning hammasidan o'rinli foydalanish uchun insonni psixikasini bilish, psixologiyani o'rganishning ahamiyati benihoya katta.

Shuningdek, psixologiyani bilish kundalik turmush uchun ham ahamiyatlidir.

Hamma doimo boshqa kishilar davrasida bo'ladi, muayyan munosabatlar tanish-bilishlik, oshna-og'aynigarchilik va boshqa shu kabilar tufayli o'zgaralar bilan muomalada bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 21 sentabrdagi PF-5544-son Farmoni
2. <https://lex.uz/>
3. <http://library.ziyonet.uz/>